
 aula Joaquim Molas

Biblioteca Museu Víctor Balaguer

La política cultural de la Mancomunitat i
comarques, i l'intent de desmantellar-la
per part de la dictadura Primo de Rivera

Josep Maria Roig

23 de maig de 2014

Biblioteca Museu Víctor Balaguer

Vilanova i la Geltrú

Bon dia. Gràcies a l'Aula Joaquim Molas per la seva invitació, i a vosaltres per la vostra presència, perquè és agradable parlar d'un tema al qual he dedicat un cert temps i una certa il·lusió.

Començaré parlant una mica del títol, no pas per excusar-me de res, sinó perquè crec que ajudarà a entendre una mica més el plantejament que jo he fet d'aquesta xerrada. El títol que figura al programa, «Recepció de les polítiques culturals de la Mancomunitat i comarques», ja em semblava correcte, però això de «recepció de les polítiques culturals» donava una sensació que portava cap a una actitud una mica passiva de comarques respecte al que els venia de Barcelona. No dic que no fos cert, de fet va ser cert durant uns anys, però crec que en aquells moments hi havia una doble direcció important, que no tractaré massa a fons, i una certa llibertat també a Barcelona. A més, el títol diu «de la Mancomunitat i comarques», i crec que m'obliga a parlar una mica de la Mancomunitat i a cenyir-me al terreny de la cultura.

Quan jo vaig veure aquest títol, òbviament el vaig acceptar, i en vaig proposar un altre de semblant que creia que es corresponia una mica més al que jo volia dir. El títol que jo vaig proposar deia «La política cultural de la Mancomunitat i comarques, i l'intent de desmantellar-la per part de la dictadura Primo de Rivera», tot dins la cronologia d'aquest cicle, per tant em semblava adequat. Es parla de la Mancomunitat, és a dir, la iniciativa de Barcelona però obviant una mica aquesta passivitat de comarques, però introduïa el concepte, la idea o el període de la dictadura de Primo de Rivera perquè crec que entre la Mancomunitat i la dictadura es va establir una mena de dialèctica perversa, no nova, però que es va posar de manifest en aquell període i que després ha continuat, i que continua potser fins avui.

Penso que la referència a la Mancomunitat m'obliga a parlar una mica de la Mancomunitat com a institució, per tant a la primera part em dedicaré una mica a apropar-m'hi des d'un angle possiblement una mica nou, potser diferent del que s'ha utilitzat fins ara. El meu plantejament és, com deia en el títol, l'òrgan puntual de la Mancomunitat, i aquí perdoneu-me l'expressió, a províncies. No és que el terme «províncies» m'engresqui, ja que com deia Josep Murgades transmet una certa ideologia centralitzadora, però em veig obligat a utilitzar-lo perquè la Mancomunitat va ser una unió de diputacions, i les diputacions eren provincials. Per tant, el camp d'actuació de la Mancomunitat tenia com a base, com a punt de partida, com a solatge, les províncies. Parlaré en aquests termes provincials, però insisteixo en la identitat cultural generada a Barcelona i que es projecta cap a les províncies, les ciutats i els pobles fora de Barcelona; i ho dic així, generada a Barcelona cap a les poblacions i les viles i ciutats de Catalunya, perquè crec que una de les coses que caracteritza la política cultural de la Mancomunitat és la seva visió nacional, una visió no contraposada a la cultura local que hi havia, sinó complementària. Aquest és un comentari del títol per justificar i explicar el que ve a continuació.

Parlaré, per tant, de la Mancomunitat, de la seva obra cultural a Barcelona, i crec que aquest plantejament és relativament nou i original, perquè tots hem sentit a parlar molt de la Mancomunitat i sobre la seva obra cultural i no cultural a Barcelona: telèfons, carreteres, infraestructures, etcètera, però sovint se'ns ha explicat la seva obra sobre cultural sobre Barcelona: la Universitat Industrial, l'Escola de Bibliotecàries..., i sovint s'ha oblidat que la Mancomunitat va pensar molt en termes provincians fora de Barcelona, i no només dins de Barcelona.

Per tant, la primera afirmació que podria fer és que la Mancomunitat va ser una institució centralitzada a Barcelona, però no pas centralista. I no ho podia ser pels seus orígens: els orígens de la Mancomunitat va ser la suma de les quatre diputacions, que eren provincials, i tenien una gran vinculació al món local, per tant la Mancomunitat no podia prescindir d'aquest origen. Això és un fet destacable, i cal tenir-lo en compte, perquè això ens permet observar el paper o explicar per què la Mancomunitat va ser viscuda i sentida de prop per molta part de la població de fora de Barcelona. És a dir, la gent va sentir propera la Mancomunitat perquè els parlava a través de la Diputació, i la Diputació parlava i actuava a través dels comicis. La gent va sentir propera la Mancomunitat per aquesta raó, i també perquè va constatar en el seu poble, en el seu entorn, unes millores ben perceptibles i molt

descentralitzades. Tampoc no podia ser centralista perquè una explicació de la seva política era la intenció de vertebrar tot el país, per tant més enllà de Barcelona; vertebrava, això sí, la Catalunya ciutat, un model urbà que volia fer extensiu i aplicable a tot Catalunya.

També voldria afegir que la Mancomunitat va aparèixer el 1914 en un moment de desigual desenvolupament (cultural, econòmic, social, polític...) de Barcelona respecte de la resta del país. I un dels propòsits de la Mancomunitat, explícits en molts moments en paraules de Prat de la Riba i també de Puig i Cadafalch, era equilibrar el país. Per tant, equilibrar aquests desequilibris tan grans entre capital i pobles significava mirar molt cap a la pluralitat.

La Mancomunitat catalana va durar uns 10 anys, del 1914 al 1923; és un període històricament molt curt. Les competències que tenia segons el decret del 18 de desembre de 1913 li provenien bona part dels traspassos de les quatre diputacions catalanes, que no van ser complets fins al 1920 —abans d'aquest any la Mancomunitat no actuava, encara, com la suma de les quatre diputacions perquè no se li havien traspasat totes les competències—, i les transferències de l'Estat amb els recursos fiscals corresponents. Aquest segon àmbit, el de la descentralització de l'Estat, no es va complir mai, ni en un sol aspecte: l'Estat no va traspasar cap competència a la Mancomunitat.

Aquesta voluntat descentralitzadora, de mirar cap a fora de Barcelona, l'explicaria a nivell didàctic, a tres nivells. Primer, a nivell polític, com estaven representades les províncies; segon, en el marc de pensament, d'actuació, veure com va ser molt pensada a nivell local; i tercer, la constatació de l'obra feta, les realitzacions pràctiques que la Mancomunitat va fer arreu de Catalunya.

Respecte al primer punt, l'Assemblea de la Mancomunitat tenia 96 diputats: 36 per a Barcelona i 20 per a Tarragona, Lleida i Girona, per a cadascuna de les altres tres diputacions. Per tant, Barcelona no podia tenir mai majoria. Estava estructurada per un Consell Permanent constituït pel President i vuit consellers que havien de ser elegits per l'Assemblea, però hi havia d'haver com a mínim un representant de cadascuna de les províncies. Per això es parla del Tracte Originari Confederal de la Mancomunitat de Catalunya. Un detall que no és menor és que els consellers cobraven una remuneració, i els de fora de Barcelona també cobraven per les despeses de desplaçament i allotjament; facilitaven el fet que es poguessin desplaçar sense haver-s'ho de treure de la pròpia butxaca, cosa que abans ni es pensava. Qualsevol reforma de l'Estatut intern havia de ser aprovada, primer, per cada diputació per separat; després es creava una comissió amb quatre delegats,

Josep Maria Roig, *La política cultural de la Mancomunitat i comarques, i l'intent de desmantellar-la per part de la dictadura Primo de Rivera*

Aula Joaquim Molas II Conferència (2014): Les ciutats i l'espai intel·lectual. Catalunya (1914-1936)

una per cada província, després havia de ser aprovada per la majoria absoluta de l'Assemblea i, per últim, pel Govern. El Consell Permanent s'ajudava de comissions tècniques: de sanitat, de beneficència, de pedagogia, d'estudis jurídics... Per crear-les es procurava escollir les persones més preparades, al marge del seu color polític, però procurant sempre una certa representació territorial a tots nivells.

Passem al segon punt. Sovint els diferents centres es van localitzar a Barcelona, però també a fora; i no tant les realitzacions, sinó sobretot les decisions anaven encaminades a una projecció o formació cultural de les persones, preguntant-se també a quines persones anaven dirigides, de quin dret i amb quina finalitat. És cert que no tot comença amb la Mancomunitat en els aspectes culturals; des de finals del segle XIX existia ja un entramat social i cultural a diferents nivells que funcionava, de forma desigual si es vol, però que estava present en algunes de les viles i ciutats de Catalunya. Hi havia associacions, entitats, iniciatives de tota mena, grups teatrals, orfeons, ateneus, revistes locals, grups excursionistes... I ja s'ha esmentat també el llibre de la Montserrat Comes, que és ben eloqüent pel que fa a Vilanova, però es pot anar resseguint amb alguns altres pobles i ciutats de Catalunya. Hi havia ja, doncs, unes ciutats amb una certa energia o vitalitat cultural amb una concurrència remarcable del pas d'uns intel·lectuals amb les persones locals de diversos sectors socials bastant preparades. Aquesta cultura local, comarcal, provincial, era una cultura transversal, catalanista, que és la que va saber passar d'un catalanisme cultural cap a un catalanisme polític. Això existia abans de la Mancomunitat, però la Mancomunitat va intentar vertebrar-ho i institucionalitzar-ho; tenia la idea que si es podia vertebrar tot el que es feia a Catalunya, i si es feia en sintonia amb el que passava a Barcelona, tot guanyaria més força i potència, i permetria utilitzar la cultura com un factor cohesionador, conscienciador, nacionalitzador.

Per tant, el que va procurar fer la Mancomunitat en un primer moment va ser actuar respectant els grups locals per fer, en primer lloc, i sobretot, una obra d'administració: va preferir fer obra de govern que subvencionar entitats locals. Va ser pensant en tot Catalunya que es va institucionalitzar i normalitzar la llengua, o que va sortir l'Institut d'Estudis Catalans; les activitats més actives, valgui la redundància, de l'ILC eren els serveis d'excavació, conservació i catalogació de monuments, de fomentació de museus locals..., i tot això és fora de Barcelona. Prat de la Riba va establir el programa «a cada poble, escola amb Biblioteca pública i carretera»; segons Prat de la Riba eren tres elements essencials; després hi afegiria el teler. Per tant, elements bàsics per qualsevol desenvolupament cultural i més enllà

del desenvolupament cultural. És també per a tot el país que estava pensada l'Escola de Bibliotecàries, la política d'arxius i museus, que no es va arribar a completar, la xarxa de biblioteques populars, formació de mestres, la renovació pedagògica, les escoles locals d'indústries...

Em voldria fixar, també, en un aspecte d'aquesta preocupació descentralitzadora i fins i tot localista de la Mancomunitat que es troba molt reflectida en la voluntat intervencionista, en la seva actuació sobre els ajuntaments: la idea de reforma dels ajuntaments amb la voluntat de fer-los més eficaços, alliberant-los del caciquisme i dotant-los de recursos propis. Els municipis eren i són el lloc que el ciutadà tenia més proper, i poden ser el punt de partida per reequilibrar tot Catalunya. Aquest estigué a l'entorn de l'Escola de Funcionaris de l'Administració Local, creada per la Mancomunitat i amb el suport de la Caixa de Crèdit Comunal, que oferia préstecs en bones condicions per fer obres municipals.

L'Escola de Funcionaris va ser pensada per dotar de gent preparada els municipis, partint d'una realitat observable aleshores: era el de l'enorme poder polític i administratiu que tenien els secretaris dels pobles, i la manca de preparació d'aquests secretaris. Ajuntar aquestes dues coses comportava que fos una institució dòcil a persones totpoderoses locals. Donarà cursos de dret administratiu, hisenda local, de legislació electoral..., per preparar aquests funcionaris d'ajuntament perquè funcionessin millor. L'any 1922 passa a denominar-se Escola d'Administració Pública de la Comunitat de Catalunya; creix de cara a la missió de crear un funcionariat apte administrativament, però coneixedor de la llengua i la cultura del país. Aquesta Escola de Funcionariat va ser la primera de l'Estat Espanyol i la segona d'Europa; la primera va ser Düsseldorf, i la Mancomunitat hi va enviar uns emissaris.

També va generar una *Revista de vida municipal* per tal de mantenir formació permanent i el contacte entre funcionaris, alumnes i exalumnes; sortia mensualment i explicava tant aspectes teòrics com experiències pràctiques, i arribava a tots els secretaris de pràcticament totes les poblacions de Catalunya. La utilitat d'aquesta Escola de Funcionaris eren el que s'anomenaven Setmanes municipals, unes setmanes que es van desenvolupar any rere any (excepte el 1917) entre el 1915 i el 1921; el 1915, la primera setmana va tenir 611 alumnes, però el 1921 va arribar als 1155, i anava creixent. Tenien una voluntat renovadora, s'oferien cursos, lliçons teòriques, pràctiques, visites a municipis..., per posar en contacte tot el que s'estava experimentant en el món municipal català. Les conclusions d'aquestes setmanes eren sempre molt útils, gens protocol·làries, molt pràctiques; posaré un exemple de la seva

transcendència: de la del 1918, de les conclusions, en va sortir la reivindicació d'un estatut d'autonomia i unes bases per a l'autonomia de Catalunya que serien, les beceroles, l'avantprojecte de l'Estatut d'Autonomia de 1918-1919.

Pel que fa al tercer aspecte, en l'àmbit cultural la Mancomunitat tenia molt poques atribucions, per tant poca cosa podia fer; i tanmateix es recordava molt per la seva obra cultural. Tot i així, en els anys que va durar, va dedicar un 7% del total del pressupost a temes de cultura. Per parlar de l'obra feta de la Mancomunitat fora de Barcelona es podria fer un llistat de realitzacions, amb algunes puntualitzacions en el terreny cultural: què va fer la Mancomunitat i on ho va fer. Les diputacions eren provincials, així que les utilitzarem a l'hora de fer les descripcions, però també intentaré agrupar algunes d'aquestes realitzacions.

En primer lloc, una cosa per a tot Catalunya: el Butlletí de Mestres, que arribava a tots els mestres de Catalunya i Balears, i tenia la voluntat d'oferir una renovació pedagògica que, des de Barcelona, a través de Montessori, s'anava experimentant per fer arribar això arreu de Catalunya. I no solament era una renovació pedagògica, sinó que una comunitat que no tenia atribucions a cap nivell, però amb la voluntat de fer una renovació a Catalunya, va construir quatre escoles rurals, una per a cada província: a l'Alt Camp, al Vallès Occidental, a l'Empordà i a Les Garrigues; quatre escoles pilot que eren noves tant en el plantejament arquitectònic com en els aspectes com la coeducació, l'ensenyament de la llengua catalana..., eren quatre, però molt innovadores.

La Mancomunitat també va saber aprofitar centres i escoles industrials que ja existien: a Barcelona va aprofitar la Casa Batlló, i a fora de Barcelona va aprofitar escoles industrials que ja existien en aquells indrets que tenien una gran trajectòria industrial, i es va fer un Pla d'Escoles Locals d'Indústries el 1917. Algunes de les escoles que es van integrar en aquest Pla són les de Terrassa, Mataró, Badalona, l'Escola Industrial d'Arts i Oficis de Sabadell, la d'Arts, Oficis, Agricultura i Indústria de Manresa, l'Escola Industrial de Vilanova i la Geltrú... Però també en va crear de noves: la de Gènere de punt a Canet de Mar, l'Escola Superior d'Agricultura a Caldes de Montbui... I va idear un Pla d'Estudis Comercials el 1916 amb la creació d'unes Escoles de Comerç a Tarragona, Lleida, Reus i Sabadell; un pla que no va acabar-se d'enllestir del tot. Un semblant equilibri territorial el trobem en la construcció de les Biblioteques Populars, que es van construir a Les Borges Blanques, a Valls, Sallent, Olot, Canet de Mar, El Vendrell, Figueres, Pineda, i es van començar però van quedar inacabades a Badalona i Terrassa. A més, també podem veure la voluntat d'excavar a tot el territori català,

donant un impuls, a través de l'Institut Català, a les excavacions d'Empúries, la recuperació de les pintures romàniques del Pirineu, la restauració del Castell de la Geltrú, també, en menor escala, a les excavacions a la província de Tarragona, restauracions parcials de Santes Creus...

A més, la primera beca que va donar la Mancomunitat per seguir estudis a l'estranger va ser al mossèn Higini Anglès, de Mas Pujols, i va ser una beca per ampliar estudis a Alemanya, per tant la primera beca no va ser per a cap barceloní.

A Girona, per exemple, la Mancomunitat va es procurar de cuidar l'entramat de carrers de la Ciutat Antiga, es van protegir els palaus d'Agullana, de Quermany, a Figueres es va fer la urbanització de la Rambla, una de les grans inversions va ser construir l'Hospital Psiquiàtric de Salt, i conjuntament amb Barcelona es va iniciar un projecte de Parcs Naturals de Catalunya, que va començar amb l'estudi de transformació del Parc del Montseny (iniciat però no acabat). A Lleida la Mancomunitat va impedir enderrocament de l'antic Hospital de Santa Maria, va crear l'Escola d'Agricultura de Lleida, va incorporar el sistema Montessori a l'escola La Casa Maternitat, i va inaugurar una escola sords-muts, a més de millorar molt l'àmbit provincial de música.

La Mancomunitat va dur a terme una tasca dirigista, des de dalt, perquè va orientar la seva política a crear unes infraestructures bàsiques, sense oblidar la col·laboració amb les entitats, i va crear allò que, a vegades, localment era costós, fins i tot provincialment.

Entre 1921 i 1923 va promoure l'educació musical arreu de Catalunya a través de la Germanor d'Orfeons, que agrupava 82 entitats de tot Catalunya; va donar suport a nombrosos concerts populars, més de 100; es van donar a Catalunya més de 203 conferències, a 86 poblacions, sobre folklore, història, higiene, sanitat...; i va fer més de 66 cursos sobre ensenyament agrícola i ramader.

A l'hora de fer balanç sobre aquesta actuació, podríem constatar que es van afavorir més les poblacions mitjanes i petites que no pas les grans capitals, que van quedar «postergades», però es feia en clau de pensar en tot el país. Es va buscar un equilibri entre les poblacions per tal que el progrés fos un progrés global; era un progrés interessat, sens dubte, pensant en unes persones i unes finalitats ben concretes, però eren unes mesures culturals que beneficiaven bona part de la població i trencaven un oblit i una marginació que l'Estat havia tingut sempre respecte aquests aspectes.

La renovació pedagògica, la normalització del català, la creació de l'Institut d'Estudis Catalans, la promoció de la dona amb l'Escola Bibliotecàries, les Biblioteques Populars..., eren innovacions que, des de Barcelona, afectaven tot el conjunt de Catalunya. Els usuaris de les Biblioteques a tot Catalunya, el 1914, eren de 4634; el 1922 eren 43997. Això ho podríem acompanyar amb un seguiment de la construcció de carreteres, centrals telefòniques, camins veïnals...

L'impacte cultural és difícilment quantificable; hem parlat del nombre d'escoles, de biblioteques, però la difusió de la llengua i la cultura entre la gent no és gaire mesurable. Podríem comentar que l'analfabetisme, és cert, va baixar poc durant aquells anys, però no era una atribució de la Mancomunitat, no hi podia intervenir. Sí que és cert que la recepció d'aquesta política popular fora de Barcelona no va ser estrident, cridanera, potser perquè a la pràctica arribava a poca gent, pocs mestres, poques escoles, poques biblioteques. Arribava a gent d'una certa alfabetització: aquestes Escoles Industrials eren escoles de segon grau, per a gent ja alfabetitzada; o també perquè arribava a grups marginals o marginats de la societat: cases de beneficència, grups de sord-muts...

I és que mai va poder superar una tasca subsidiària a tot el q hauria hagut de fer l'Estat. Les propostes culturals i educatives van arribar a molts sectors populars, i s'hi va veure una línia de millora personal i de promoció social. Ben segur que sense el suport de la Mancomunitat i la normativització fabriana la normalització de la llengua difícilment s'hauria estès tan fàcilment per Catalunya, ni s'hauria acceptat d'una manera tan generalitzada sense el padrinatge Mancomunitat. Ni s'hauria aconseguit tanta projecció interna i internacional de l'IEC.

Aquesta proposta cultural és una proposta que, perquè fos realment eficaç, no solament havia de difondre des de l'esfera pública, sinó que havia de ser acceptada per l'esfera semipública i privada, i ho va ser.

Un altre aspecte, si es vol més pragmàtic, més a ras de terra, però que val la pena destacar, és la voluntat, conscient o no, de crear el que en podem dir un mercat cultural català. La cultura catalana sempre ha viscut en condicions de desigualtat, d'inferioritat, respecte la cultura espanyola, i sempre, i més en els seus orígens, ha hagut de ser ajudada, subvencionada, i això és el que va fer la Mancomunitat: ajuts a l'edició, a l'Escola de Bibliotecàries, a la normativització de la llengua... Tot això va posar les bases d'aquest mercat cultural català: va possibilitar que la gent fos apta per consumir productes culturals catalans. Això es va

Josep Maria Roig, La política cultural de la Mancomunitat i comarques, i l'intent de desmantellar-la per part de la dictadura Primo de Rivera

Aula Joaquim Molas II Conferència (2014): Les ciutats i l'espai intel·lectual. Catalunya (1914-1936)

constatar molt en l'època de Primo de Rivera, que va desmantellar la Mancomunitat, i tot el que girava al seu voltant, ja que van desaparèixer les subvencions. I tot això es va posar en evidència; sense aquest estímul econòmic d'una institució pública, la cultura catalana corria greu perill, i quan se'n pren consciència durant la dictadura de Primo de Rivera sorgeix la necessitat d'un mecenatge privat. I també sorgeix una polèmica sobre les viles adormides: va aparèixer una polèmica entre i escriptors, que constaten que a Catalunya hi ha moltes viles, que encara no han viscut un despertar cultural.

La Mancomunitat la podem veure com una etapa del procés catalanitzador que vivia Catalunya des de finals del XIX, i fins ara, un procés que ha anat avançant fins a avui; amb la Mancomunitat podem veure l'embrió de les polítiques culturals d'ara, si més no aptes encara avui. La Mancomunitat intenta proveir la ciutadania de l'equipament i els serveis culturals que es consideraven, i encara es consideren, necessaris perquè el ciutadà pugui gaudir d'una vida cultural activa cultura. A més, es va vincular la cultura com un sentiment catalanista, cosa que ja venia d'abans. Allò important de la Mancomunitat, més que l'obra feta, és que, per primera vegada, ofereix un projecte nacional que recull els trets d'identitat catalans, per això va acabar per la força, per això va acabar amb la dictadura de Primo de Rivera: la resistència de la Mancomunitat després pel pronunciament militar va crear una dialèctica, que no era nova, de Catalunya-Espanya. Una vegada més es van plantejar aquestes dues identitats com dues identitats antitètiques.

La Mancomunitat va resultar incompatible amb un nacionalisme espanyol que era tan excloent que no va saber veure que la Mancomunitat vetllava per una Catalunya i una Espanya grans; això és el títol d'un manifest de la Lliga de 1916. Ni això va saber veure. En Primo de Rivera veiem el ressorgiment d'un espanyolisme que, al llarg del temps, hem anat descobrint que és incompatible amb el que es diu aquí, perquè és un espanyolisme excloent i no integrador, i la primera vegada que això es posa en evidència és en aquesta dialèctica Mancomunitat-Primo de Rivera.

Moltes gràcies.